

Чыйбылова Б.А.

К. АЛМАЗБЕКОВДУН ПОЭМАЛАРЫНЫН ИДЕЯЛЫК-КӨРКӨМДҮК
ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Чыйбылова Б.А.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭМ К. АЛМАЗБЕКОВА

B.A. Chyibylova

IDEOLOGICAL AND ARTISTIC FEATURES OF THE POEMS OF K. ALMASBEKOV

УДК: 811.214.74

Аталган макалада К. Алмазбековдун поэмаларынын идеялык-көркөмдүк өзгөчөлүктөрүнө токтолуп, бүгүнкү күндүн талабына ылайык талдоого алууга аракет кылдык.

Негизги сөздөр: поэма, лирика, эпикалык поэзия, акын, фольклор.

В статье были проанализированы идейно – художественные особенности поэм К. Алмазбекова.

Ключевые слова: поэма, лирика, эпическая поэзия, акын, фольклор.

The article analyzes the ideological and artistic features of the poems of K. Almasbekov.

Key words: poem, poems, poetry epical, bard, folklore.

К. Алмазбеков жеке эле лирикада эмес, эпикалык поэзияда да аздыр-көптүр өзүнүн калемин сынап келген, анын “Батма”, “Бир баян”, “Кыянат” аттуу поэмалары жана ошондой эле “Кыргызым – Чолпон жылдызым” дастан-поэмасы кыргыз элинин башынан өткөргөн тарыхынын бир учурун чагылдырган.

Элибиздин көөнөрбөс тарыхы, ата-бабабыздан калган мурас “Манас” эпосу баштаган көлөмдүү чыгармадан тарта эл арасында айтылып жүргөн уламыштарда да сакталган. Ошондуктан фольклорду окуу, билүү жана акын жазуучуларыбыз өз чыгармаларында пайдалануу кокустук эмес зарылдык же болбосо муктаждык деп айтсак да туура болчудай.

“Фольклор-биздин ашкан улуу маданий байлыгыбыз берекеси, кемибеген кенчибиз, ата-бабадан алып калган бирден-бир көркөм мурасыбыз; анда элибиздин миңдеген жылдардан бери нравалык жана эстетикалык тажрыйбасы аккумуляция кылынган. Фольклордун байлыгын үйрөнүү, анын эстетикалык тажрыйбасын өздөштүрүү ар бир кыргыз акыны үчүн зарыл нерсе” [1, 134-б]. Фольклордон таасирленбеген акын жазуучу жеке эле кыргыз элинде эле эмес дүйнө элинде да болбосо керек, казылбай жаткан бай казынаны казып, өзүнө керектүү нерселерди алып андан ары өнүктүрүп, өздүк продукцияга айландырып пайдалана билүү ар бир художниктин өздүк дараметине байланыштуу. “Чыныгы художник элдик оозеки чыгармачылыктын канондорунун туткуну болбой, аны өзүнүн “лабораториясында” кайрадан жууруп чыгыш керек” [2, 143-б], – деп сынчы К.Бобулов таамай айткан.

Кыргыз адабиятында Ч.Айтматов, А.Осмонов, С.Эралиев, К.Акматов, Ө.Даникеев, М.Элебаев, Т.Адышева, А.Өмүрканов жана башка көптөгөн

акын-жазуучуларыбыз элдик улуу мурасты өз чама-чаркына жараша пайдаланып, фольклорду профессионалдык адабият менен жуурулуштуруп, адабиятты жаңы денгээлге чейин көтөрүштү. Жеке эле биздин адабиятта эмес дүйнөлүк адабиятта фольклорду пайдалануу жагынан Ч.Айтматов өзгөчө художник катары эч кимге камчы салдырбай келет. Алгач жазуучу чыгармаларда көркөмдүктү күчөтүү үчүн кошумча каражат катары колдонуудан баштаса, кийинки чыгармаларынан азыркы күндө жаралган “Сардал кыз” аттуу чыгармасында да концепциялык денгээлге чейин өнүктүрүп, фольклордо көтөрүлгөн маселелерди азыркы учурда аалам алкагындагы проблемалар менен айкалыштырып, “канткенде адам уулу адам болот” деген идеяда шедеврлерин жаратып келет. Ал эми поэзия жанрында А.Осмонов, С.Эралиев жана башка элдик оозеки чыгармачылыкка башкача көз карашта карашып, новатордукту жараткандыгы менен баалуу.

Какен Алмазбековдун да фольклорго кайрылуусу, элдик легенда, жомокторду кайрадан иштеп чыгып, элге тартуулоосу жогоруда аталган акындардан кем калышпайт. Буга анын эпикалык поэзияда жараткан поэмалары далил. Акындын алгачкы «Жыргал» ырлар жыйнагынан орун алган «Батма» аттуу поэмасы көзгө урунат. Бул поэмада акын Батма аттуу жаш кыздын оорунун азабын тартып, бир топ жылдар бою төшөктө жатканы тууралуу сөз болот. Кыздын ата-энеси бар мал-мүлкүн коротуп, аны айыктырып алууга болгон аракетинен эч майнап чыкпай катуу кайгырышат.

Эненин эркин бакканы,

Атасы мүлкүн чачканы

Баары бир биздин Батмага

Бакыттан үлүш таппады.

Жогорку саптардан көрүнүп тургандай эле, жалгыз кызын айыктыруу үчүн эч нерселерин аябастан, уккан-билген табып-молдо, олуялардын баарына алып барышат. Бирок Батманын даргына дабаа табылбайт.

Бакшынын эми конбоду,

Молдодон айла болбоду.

Алы жок Батма алсырайт,

Айыкпайт окшойт болжолу.

Ошентип Батма ооруп жатат, убакыт өтө берет. Анын жашы 15-20га аяк басат. Ал аралыкта элдин жашоосу жакшы жакка бурулуп, совет бийлиги орноп, эл кат-сабаттуу боло баштайт. Бул учурда

Батма да бекер жатпай үйүндө өз алдынча кат таанып, окуп-жазганга үйрөнөт. Анан Батма калаадагы доктурлардын дайынын угуп калып, алардан жардам сурап кат жазат:

Тозоктун тору чалганын,
Амалы кетип калганын,
Оорума даба болгун деп,
Орустун сурап жардамын.
Барбы деп мага жакшылык,
Байкушту шайтан азгырып,
Баягы Батма бечара,
Атайы жазып кат кылып.
Жиберген экен калаага,
Келиптир темир араба. [3, 95-6],

Поэмадагы баш каарман Батма ошентип, калаага врач менен кетип, бир аз убакыт өткөндөн кийин айыкканы калдым, жакында буйруса барып калам деп апасына кат жазат. Поэманын сюжетин түзгөн окуялар мына ушулар. Бул акындын алгачкы поэмасы болгондугуна байланыштуу анчалык бийик деңгээлде жазылган эмес. Фольклордук таасирден чыга албаганы, тажрыйбасынын аздыгы байкалып турат. Поэмадагы саптар көбүнчө 8 муундан туруп, *a-a-b-a* тартибинде уйкашып, аксак уйкашты түзөт. Баш каарман Батманын образын ачып берүүгө акын жакшы эле далалаттанганы байкалып турат. Бирок, анын оорусуна, жеке кайгысына гана токтолуп отуруп, баш каармандын образы жеткилең ачылбай калгандай таасир калтырат окурманга. Антсе да акындын поэма жанрындагы алгачкы аракетин канааттандырарлык десек болот.

Жогоруда айтылгандай, Какен Алмазбеков элдик легенда, уламыш, жомокторго кайрылып поэма жаратканы анын «Бир баян» аттуу көлөмдүү поэма-жомогунан көрүнүп турат.

Укту элем бала кезимде,
Уюса керек сезимге.
Атакем айткан бир баян,

Алиге жүрөт эсимде, - деп башталат поэма. Андан ары поэманын каарманы Жаният аттуу жигит жөнүндө баян кетет. Анын атасы ошол айтылуу атагы чыккан уста болот. Баласынын өнөрлүү, акылдуу болуусун каалап, өз өнөрүн уулуна үйрөтөт. Күндөрдүн биринде Жаният устачылык кылып жатып, капшытта жаткан бир темирди калакка жарар деп имере карай салып чочуп кетет. Ал темир эки жагынан ширетилип, ортосунда 41 алтын дилде катылган болот. Бул көрүнүшкө таң калган бала атасынын келишин чыдамсыздык менен күтөт. Атасы келгенде окуянын чоо-жайын түшүндүрсө атасы уулун сынамакка мындай дейт:

Келечек балам сеники,
Кенедей өмүр меники,
Опосуз атак жигитке,
Оңойдон тапкан жеңиши.

Оюңду атаң сынасын,
Оң айтсаң башың сыласын.
Карк алтын байлык колунда
Кана айтчы кандай кыласың? – деп суроо таштаганда баласы, өзүнө жакын жолдош издээрин,

аларды тапкан соң, бул алтын дилделерди алардын өнөр-билим алуусуна жумшаарын айтат. Буга ыраазы болгон атасы, баласына ак батасын берип сапарга узатат.

Жаният жолдо баратып Азирет аттуу бала менен таанышып, анын томолой жетим экенин, алжайын билген соң, аны күлчулуктан бошотуп, ага өнөр үйрөнүүгө жетерлик каражат таштап, убадалашып, андан ары жолун улайт. Ошентип Жаният кырк дос таап, кыркына кыр түрдүү өнөр үйрөттүрүп, үч жылдан соң өз туулган жерине кырк досу менен кайтып келет.

Туулган жерине келип устанын баласы элди таң калтырган сарай салып, атагы көп калаага тарайт. Ал сарайды көрүүгө акимдер, бектер жадагалса хан да өзү келип көрүп кетет. Күндөрдүн биринде ошол кырк жигитти хан чакыртып жиберет. Жаният хан бизди жазага тартуу үчүн чакырган го деп ойлоп, кармашууга даярдап кирип барат. Жаният ойлогондой эмес, хандын кызы аларды аябай сый урмат менен тосуп алат. Хандын Эльфа өтө акылдуу жана чырайлуу, билимдүү кызы болот. Ал поэмада:

Эрмеги хандын жалгызы,
Эльфа кыз эрке хан кызы.
Жылдызбы, айбы, аккуубу,
Жыпары гүлдүн жалбызы.
Эрте-кеч кетпей кашынан,
Эрмеги китеп жашынан.
Айрыгын көрсө китептин,
Адаты кызык жашыган, - деп сүрөттөлөт.

Андан ары окуянын өнүгүшү Эльфа менен Жанияттын бири-бирин жактырып калуусу, кырк жигит Эльфага арнап укмуштай сонун эн бийик мунара салып тартуу кылышы менен уланат. Ошентип, эки жаштын сүйүү сезимдери күчөй баштайт. Сейилдөө бүтүп эки тарап өз туулган жерине кетүүгө кам урушат. Ал аралыкта хандын калаасына бир шумдуктуу желмогуз ажыдаар душман пайда болуп, адамдарды четинен жутуп жей баштайт. Хан жана анын жоокерлери буга эч айла таппай алдасташат. Ошондо хан Жаният кырк жигити менен келип, эгерде ошол ажыдаарды өлтүрүп жок кылса, кызы менен кырк жөкөрүн берүүсүн айтып шарт коёт. Бул шартка хан макул болот. Ошентип Жаният көзгө атар мергендигин көрсөтүп ажыдаарды өлтүрүп, терисин сыйрып кырк жигити менен алып келет. Элди ошентип душмандан куткарды. Эльфа экөө жана кырк жигит, кырк кыз баш кошуп тойлоп жатып калышат.

Күлкү, шаң басып ойлорду.
Күү күчөп күн-түн ойнолду.
Кырк бир кыз, кырк бир жигитке,
Кырк бир күн удаа той болду.

Поэма мына ушундай финалга ээ. К. Алмазбековдун поэмасындагы өзгөчөлүктөр, автордук табылга, алымча-кошумчалар ачык байкалып, автордун чыгармачылык чеберчилиги даана көрүнөт.

Эми поэмадагы сюжет куруу маселеси жөнүндө сөз кылсак. Негизинен, “Бир баян” жомогу мааниси жагынан да, көркөмдүк жагынан да поэмага жакындайт, бирок сюжеттик көлөмү толук иштелип

чыга электей сезилет. Акын бул поэмасында элдик оозеки чыгармачылыкта толук иштелбеген сюжетти кайрадан иштеп, алымчасын алып, кошумчасын кошуп толук кандуу поэмалык сюжетти жаратууга аракет кылган. Автор драмалык сюжетти күчөтүү үчүн Эльфанын менен Жанияттын бири-бирине жетүүдөгү кыйынчылык, карама-каршылыктарды баяндоону алдына максат кылып койгон. Ошентип автор сүрөттөлгөн окуянын кульминациялык чегин жаратуу менен катар Эльфанын менен Жанияттын сүйүүсүнүн ишке ашышына ишенимдүү шарт түзүп бере алган. К. Алмазбеков бул чыгармасында композициялык жактан элдик сюжеттин рамкасы менен чектелбөөгө аракет жасап, ошол мезгилдин жүзүн кеңири берүү максатында эпизоддорду кошумчалаган. Натыйжада, жоокерчилик заманда өз доорунун курмандыгы болбой, өз бактысы, эркиндиги үчүн күрөшкөн эки жаштын образын чагылдырган, элдик сюжеттин негизинде жаралган толук кандуу сюжеттик деңгээлге өсүп жеткен поэмалык сюжет пайда болду.

Ал эми поэмадагы образ түзүү чеберчилиги боюнча сөз кылсак негизги каармандар Жаният менен Эльфанын образы жандуураак чыккан. Поэмдан автор Жанияттын образын, ички психологиялык абалын, сүйүү сезимин ачып берүү үчүн аны монолог аркылуу берет.

Басса да, турса ойлонот,
Башкача кандай ой болот.
Эльфа деп жатып уктаса,
Эльфа деп кайра ойгонот.
Түгөнгүр сүйүү ушулбу?
Түк жокпу мындан кутулуу
Энчине басып койгонсуп,
Эмне эле ойлойм ушуну.

Жогорудан көрүнүп тургандай Жанияттын ички толгонуулары, акылга баш ийбеген, эркке көнбөгөн сүйүү сезими, жан кыйнаган ички конфликтиси монолог аркылуу берилип, мындан каармандын психологиялык абалы ачык байкалып турат.

Поэмада Жанияттын образы көркөм образдын талабына толук жооп бергендей сезим калтырат. Себеби, Жанияттын ички толгонуулары, психологиялык абалы жетиштүү сүрөттөлгөн. Анткени автор ар кандай турмуштук кырдаалдарда мүнөздөрдү өнүктүрүп, образды жеткиликтүү ачып бере алган. Анын кандай адам экендиги конфликттер аркылуу көрсөтүлгөн. Каармандын баатыр, эч нерседен тайманбаган эр жүрөк, достукка бекем, сүйүүнүн баркына жете алган адам экенин анын кыймыл-аракети, кылган иши, сүйлөгөн сөзү аркылуу гана билебиз.

Образ түзүүдө ар бир автордун өзүнө тиешелүү стили болот. Автор образды ачып берүү үчүн

кошумча катары пейзажды, жаныбарларды жана башка компоненттерди пайдаланат, айрымдары портреттик сүрөттөөнү колдонсо, кээ бирлери сюжеттик линиядан образды жаратат. Акын Эльфанын образын ачуу үчүн портреттик сүрөттөө ыкмасын да пайдаланган:

Ааламда сансыз миң сулуу,
А бирок мынча ким сулуу.
Өзгөчө Эльфа окшобойт,
Өзгөчө бүткөн бир сулуу.
Бир туруп айга, күнгө окшойт,
Бир туруп аппак гүлгө окшойт.
Энеси сары, хан кара,
Эльфа өзү деги кимге окшойт
Ай күндөн жасап алгандай,
Акактын буусу тамгандай.
Бул ким деп бала таң калат,
Булуттан түшө калгандай. [4, 72-б]

Эльфанын сырткы өң-түсүн, келишимдүү келбетин, кийим-кечесин сүрөттөп, асмандагы айга, күнгө, аппак гүлгө салыштырат. Ар кандай автор мыкты портрет аркылуу каармандын образын ачып берүүгө жетише болот. Акындын поэмадагы портреттик сүрөттөөсү аркылуу каармандын ким экендигин жана азыркы абалын билүүгө болот, ошентип көркөмдүүлүк жагынан образ жеткилең иштелгендиктен, жогорудагы портрет анын толук образын ачып берүүгө шарт түзгөн.

Жалпысынан алганда, Жаният менен Эльфанын образы өз доорунун курмандыгы болбой, өз бактысы үчүн күрөшкөн эки жаштын образы болуп саналат. Автор тарабынан Жаният менен Эльфанын образын түзүү үчүн анын табигый кулк-мүнөзүн, турмуштук ар кандай шарттарда мүнөзүнүн эволюциялык өсүшүнө көңүл бурулган. “Эгер мүнөз ар тараптан кеңири жана жеткиликтүү ачылбаса, образ типтүүлүк касиетине ээ боло албай, каармандын аракеттери, кылган иштери ишенимсиз болуп калат” [5, 25-б.]. Каармандын образын ачууда анын кылган иш аракеттери ишенимсиз болуп калбаш үчүн мүнөздү эволюциялык жол менен өнүктүрүп отурушу керек.

Жыйынтыктап айтканда, К. Алмазбеков элдик оозеки чыгарманы кайрадан иштеп чыгып, профессионал кыргыз поэзиясынын эпикалык жанрын байытууга өз салымын кошууга аракеттенгени байкалат.

Колдонулган адабияттар

1. Жигитов С. Ырлар жана жылдар. – Ф.: Кыргызстан, 1972.
2. Бобулов К. Фольклор жана адабият. – Ф.: 1980
3. Алмазбеков К. Жыргал. Ф., Кыргызстан, 1967
4. Алмазбеков К. Мен адаммын. – Б.: Бийиктик, 2006.
5. Жумадылов С. Изденүү жолунда –Ф.; 1970,

Рецензент: к.филол.н., и.о. профессор Карымшаков С.